

**ПРОБЛЕМА НАЗВИ – ОСНОВНА ПРОБЛЕМА
ЕТНОЛІНГВІСТИКИ****Наталія РУСНАК,**Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
n.rusnak@chnu.edu.ua**THE PROBLEM OF NOMINATION IS THE MAIN
PROBLEM OF ETHNOLINGUISTICS****Natalia RUSNAK,**Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych,
ORCID ID: 0000-0002-1809-0337.

Наталія Руснак. Проблема названня – основна проблема етнолінгвістики. Изучение номинации требует междисциплинарных усилий (психологии и языкознания) и межуровневых исследований (лексики, словообразования, фонетики). **Актуальность научной работы** обусловлена – потребностью философского и лингвистического осмысления проблемы номинации. **Цель статьи** – рассмотреть феномен номинации и соприкасаемые проблемы – *сигнификативное, денотативное и коннотативное значение слова* – с точки зрения психологии и лингвистики; сопоставить термины *признак, сема, внутренняя форма слова*. В исследовании использованы **общенаучные методы** анализа и синтеза, а также лингвистические методы – наблюдения над языковыми явлениями, описательный, сравнительно-исторический.

Выводы. Реализуя дихотомию *язык – мышление*, проблема названия становится одной из главных в культурологической научной парадигме. Научная синонимия как один из признаков современного метаязыка науки в проблеме названия выделяет ряд близких терминов – *признак, сема, внутренняя форма слова*. Понятия семиотики – *сигнификативное, денотативное и коннотативное значение слова* – находятся в сфере теории номинации.

Ключевые слова: *номинация, слово, сигнификативное значение, денотативное значение, коннотативное значение, сема, внешняя форма слова, внутренняя форма слова.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Мова є частиною духовної культури людства (нації). Дихотомія *мова – мислення* як складник засадничої тріади етнолінгвістики *мова – мислення – культура* з-поміж проблем, які перебувають у межах цієї дисципліни, на передній план висуває проблему номінації, вона повинна дати відповідь, чому реалія має таку назву, тобто як мислив народ, номінуючи об'єкт дійсності таким словом. Теорія номінації – аспект мовознавства, який потребує міждисциплінарних зусиль (психології та мовознавства) і міжрівневих розвідок (лексики, словотвору, фонетики). Проблема назви вимагає врахування діахронного та синхронного аспектів вивчення мовного матеріалу.

Теорія номінації ґрунтується на ідеях та наукових розвідках Б. Потье, А. Греймаса, Е. Косеріу, А. Мартіне, Ю. Найда, Дж. Лайонза, О.Потебні, Д. Шмельова, М. Толстого, Ю. Апресяна, В. Гака, Ю. Караулова та ін.

Актуальність наукової роботи зумовлена потребою філософського та лінгвістичного осмислення проблеми номінації.

Мета статті – розглянути проблему номінації та дотичні до цієї проблеми питання з погляду психології, лінгвістики, як-от: *сигніфікативне, денотативне та коннотативне значення слова*; зіставити терміни *ознака, сема, внутрішня форма слова*.

У дослідженні використано **загальнонаукові методи** аналізу та синтезу та мовознавчі – метод спостереження над мовними явищами, описовий,

порівняльно-історичний.

Виклад основного матеріалу. До процесу пізнання (проблема психології, гносеології), внаслідок якого формується система знань – картина світу, залучено органи чуття та мислення (вища форма сприйняття): уявлення “розуміння чого-небудь, знання чого-небудь, яке ґрунтується на досвіді, одержаних відомостях, якихось даних і т. ін.”¹; поняття “одна з форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності”². І уявлення, і поняття відтворено у слові – основній одиниці мовознавства. Слово носій передовсім лексичного значення – історично закріпленої у свідомості людини співвіднесеності слова з певним явищем дійсності, зв'язок звучання з певним поняттям, волевиявленням; слово виконує номінативну функцію (символьну, за Е. Сепіром). Однією з основних рис людського мислення є здатність до узагальнення, абстрагування. Тому слово іменує (називає) не кожен окремий предмет, а клас однорідних предметів.

Поняття – термін психології, ширший, ніж слово. Зазвичай слово відображає одну рису, ознаку явища. Тож мова відтворює не предмети, а ознаки предметів, звідси ідея про світобачення народу В. фон Гумбольдта. Уявлення (поняття) залежать від мови – робив висновок В. фон Гумбольдт.

Ознаки поняття відтворено у лексичному значенні слова. Напр., за Словником української мови, слово *сонце* має 5 ЛСВ (семем). Пор.:

Сонце. тільки в одн.І. Розжарене кулясте небесне тіло, навколо якого обертаються планети. *Земля*

¹Novyi tlumachnui slovnyk ukrainkoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language], za red. V.Iaremenka, O. Slipushko, Kyiv: Vydavnytstvo "Akonit", 2001, Vol. 3, P. 642 [in Ukrainian].

²Ibidem, Vol. 2, P. 794.

обертается навколо Сонця. 2. Світло й тепло, що випромінюється цим тілом. Смагнути на сонці. 3. перен., висок. Те, що є осередком чогось цінного, високого. Сонце волі. 5. спорт. Гімнастична вправа на турніку³. Так, поняття *сонце* має низку ознак, як-от: 1) астрономічне тіло, 2) джерело тепла, 3) джерело світла, 4) центр (один) Сонячної системи, 5) символ життя тощо. У слові ж (назві) відображено лише одну ознаку (4): слово *сонце* походить від лат. *solo* “один” (розумій центр Сонячної системи).

Отже, в основу слова кладеться одна ознака поняття. Нерідко ця ознака *яскраво* виражена. Пор.: **Більмо**. Білувата пляма на оці, яка виникла внаслідок помутніння рогової оболонки ока⁴, тобто в основу назви покладена кольороназва, зареєстрована у словниковій статті.

Білок. Густа напівпрозора маса пташиного яйця, в якій міститься жовток. 2. *біол., хім.* Речовина, яка є основною складовою частиною клітин організмів⁵, в основі слова кольорова ознака, виражена імпліцитно (при варіння білок стає білим).

Веснянки. Дрібні жовтувато-бурі або коричнюваті пігментні плями (перв. обличчя) деяких людей, що особливо помітні навесні; ластовиння⁶. В основі назви – темпоральна ознака – весна.

Людвіг Фейєрбах (1904–1972), представник золотого віку німецької філософії XIX ст., (філософ-матеріаліст та атеїст, прибічник антропологізму, що основу моральності вбачав у потягу людини до щастя, яке можна досягнути через “релігію любові”), так визначав природу назви: Назва – це знак, це ознака, що впадає у вічі, який я роблю представником предмета, щоб уявити його собі у цілісності.

Ознака поняття (у лінгвістиці зазвичай *диференційна ознака*), покладена в основу слова, може розширюватися, заступаючи всі інші, напр.: *білизна, чорнило* або, навпаки, *звужуватися*, пор.: *квас, білка, голубий*. У номінаціях-словосполученнях одна з ознак поняття зазвичай есплікується, напр.: *червоний борщ, глухий кут* “безвихідне становище”, *білий танець* “танок, на який дівчата запрошують хлопців”, за кольороназвою *білий* у свідомості мовців закріплено символічне значення, пов’язане з дівчиною.

Нерідко ознака, покладена в основу назви, відходить на другий план, стирається, мовна свідомість носіїв не знає її (відомості про неї містяться у етимологічних словниках). Йдеться про діахронний аспект вивчення мовних одиниць. Пор.:

Гривня. 1. У Київській Русі – срібний злиток вагою близько фунта, який служив основною грошовою одиницею. 2. *заст.* Мідна монета в три, а в деяких

місцях – у дві з половиною копійки. 3. *заст.* Те саме, що гривеник (срібна монета в десять копійок). 4. Грошова одиниця незалежної України⁷. Слово *гривня* походить від псл. *grivъna*, похідного від *griva* “шия, потилиця”; первісне значення “намисто” доповнилось в окремих мовах значенням “грошова одиниця” внаслідок звичаю робити намисто з монет⁸. Тож диференційна ознака *грива* навряд чи відома пересічному носієві мови.

Міщанство. 1. Соціальна група людей, що складалась з дрібних торговців, ремісників, нижчих службовців і т. ін.² *перен.* Погляди й поведінка міщанина⁹. Зазвичай слово сприймається із негативною конотацією (ЛСВ2), проте ознака, покладена в основу назви, – просторова *місто*.

Затемнена ознака (імпліцитна) властива і запозиченим словам. Вона відображена в етимологічних словниках. Пор.:

Цинізм. Відверто зневажливе ставлення до загальноприйнятих норм моралі, до того, що користується визнанням¹⁰. Слово *цинізм* грецького походження, етимологічно споріднене зі словами *кінік, кінолог*. Філософська школа кініків, заснована у IV ст. до н.е. Антістеном у Древній Греції, збиралась у гімназії, що розташовувалась на пагорбі Кіносарг¹¹, за іншою версією, у будинку, на фронтоні якого була зображена собака; грец., лат. *canis* “пес”.

Шедевр. Зразковий витвір, що є найвищим досягненням мистецтва, майстерності¹². Слово *шедевр* французького походження; у середньовіччі учень майстра повинен був зробити *шедевр*, тобто скласти іспит на майстерність; фр. букв. “вершина роботи, діла”, первісно “зразковий твір”, складається з іменника *chef* “голова”, *перен.* “верх”, прийменника *de* “з, від” та іменника *ouvrage* “твір; діло”, що продовжує лат. *opera* “робота, праця, твір”¹³.

Газета. Періодичне, переважно щоденне (щоденник, тижневик, місячник, кварталник), друковане на великих аркушах паперу видання, яке містить матеріали про поточні події у різних ділянках життя. Газета, часопис¹⁴. Слово *газета* італійського походження; походить від назви грошової одиниці, яку платили за читання газети; назва старовинної венеціанської монети *gaza*, пов’язана з грецьким “майно, скарб”¹⁵.

Порівняймо також:

Слово *академія* – “найвища наукова або мистецька установа. *Академія наук України*”¹⁶ – через польську мову запозичено з латинської; лат. “школа Платона, пізніше вища наукова установа”, походить від назви міфічного героя, якому, за переказами, належала ділянка з садом, де заснував школу Платон”¹⁷.

³ Slovnyk ukraïnskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language], za. red. V.V. Zhaivoronok, Kyiv: Prosvita, 2012, P. 1075 [in Ukrainian].

⁴ Novyi tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movy...op. cit., Vol. 1, P. 96.

⁵ Ibidem, Vol. 1, P. 107.

⁶ Ibidem, Vol. 1, P. 187.

⁷ Ibidem, Vol. 1, P. 480.

⁸ Etymologichnyi slovnyk ukraïns'koyi movy v 7 t. [Etymological dictionary of Ukrainian language], K.: Nauk. dumka, 1982 – 2012, Vol. 1, P. 593 [in Ukrainian].

⁹ Novyi tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movy...op. cit., Vol. 2, P. 207.

¹⁰ Ibidem, Vol. 3, P. 732.

¹¹ Etymologichnyi slovnyk ukraïns'koyi movy...,op. cit., Vol. 6, P. 249.

¹² Novyi tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movy...op. cit., Vol. 3, P. 800.

¹³ Etymologichnyi slovnyk ukraïns'koyi movy...,op. cit., Vol. 6, P. 402.

¹⁴ Novyi tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movy...op. cit., Vol. 1, P. 406.

¹⁵ Etymologichnyi slovnyk ukraïns'koyi movy...,op. cit., Vol. 1, P. 451.

¹⁶ Slovnyk ukraïnskoi movy..., op. cit., P. 18.

¹⁷ Etymologichnyi slovnyk ukraïns'koyi movy..., op. cit., Vol. 1, P. 54.

Лицей. 1. *заст.* У Росії до 1917 р. середній, іноді вищий привілейований чоловічий навчальний заклад. 2. Середній навчальний заклад¹⁸. Слово *лицей* через зах.-європ. мови запозичено з лат., гр. “назва гаю біля храму Аполлона Лікейського поблизу Афін, де Арістотель навчав учнів”, походить від одного з епітетів Аполлона, букв. “той, що вбиває вовків”¹⁹.

Лексема *гімназія* – “середній навчальний заклад з поглибленим вивченням деяких предметів”²⁰ – через пол. або нім. мови запозичено з лат. мови зі значенням “школа фізичних вправ; місце зборів філософів”, через зах.-європ. мови зводиться до лат. “весь, цілий”²².

Університет. 1. Найвищий навчальний заклад з різними гуманітарними та природничо-математичними відділеннями²³. Слово *університет*, *заст.* *університант*, – запозичення із зах.-європ. мов, яке зводиться до пізньолат. *ūniversitās* “кілька осіб, об’єднаних в одне ціле”, малося на увазі “об’єднання професорів і учнів” і “об’єднання наук”, сходить до лат. *ūniversus* “весь, цілий, загальний”²⁴.

Факультет – “навчальний, науковий та адміністративний підрозділ в інституті, університеті, що об’єднує кафедри якої-небудь однієї галузі знань”²⁵ – запозичення з нім. мови; назва *Facultät* походить від лат. *facultās*, форма родового відмінка *facultātis* “можливість, спроможність, здатність”, похідне від *facio* “роблю”, термін *facultās*, очевидно, є калькою з гр. “сила, галузь знання”²⁶.

Кафедра. 1. Пристосування для лектора, викладача або промовця у вигляді трибуни з попідом для паперів. 2. Об’єднання викладачів і науковців однієї або споріднених дисциплін у вищих навчальних закладах. 3. *церк.* У християнській церкві – підвищення для єпископа з кріслом, звідки виголошуються проповіді. 4. *церк.* Посада єпископа, який керує єпархією²⁷. Слово через російське посередництво запозичено з грецької мови (форма *катедра* – через польську і латинську мови); гр. *κάθεδρά* “сидіння, стілець” пов’язане з дієсловом *κάθίζομαι* “сідая, сиджу”²⁸.

Для метамови сучасної науки характерна термінологічна синонімія. Із поняттям *ознака*, покладеним в основу теорії номінації, корелює термін *сема*.

Сема (від гр. *σημα*) – елементарний компонент значення як найменша розрізнявальна риса, яка об’єктивно притаманна денотату, а на думку деяких науковців, і конотату. Термін увів Б. Потье. Семний склад установлюється шляхом компонентного аналізу, впровадженого у 1956 р. американськими антропологами У. Гуденафом і Ф. Лаунсбері. Компонентний аналіз ґрунтується на ідеї розкладу

значення на найпростіші елементи. У американській етнолінгвістиці з другої половини ХХ ст. впроваджено компонентний аналіз значення слів.

У сучасній семантиці семний аналіз використовує набір семантичних множників (сем): *класема* – найбільш узагальнена частиномовна ознака; *інтегральна сема (архісема)* – ознака тематичної групи чи лексико-семантичного поля; *диференційна сема (сіпосема)* – ознака, що відрізняє значення слова від слів того ж класу. Існують й інші розгалужені класифікації сем, як-от: “експліцитні й імпліцитні; яскраві, градуальні, граматичні, словотвірні; обов’язкові й факультативні”²⁹.

Мовознавство інтегрує досягнення гуманітарних наук. У лексичному значенні слова експлікуються різні за ступенем узагальнення зв’язки з дійсністю. Так, у семіотиці виділяють *сигніфікативне, денотативне та конотативне значення*. Природу значення визначають як шлях від думки до слова. Сигніфікативне значення (від лат. *signum* *знак*) – це специфічне (поняттєве) мовне відображення дійсності, віднесеність слова до поняття (отже, це сукупність ознак (сем) слова). Сигніфікативне значення узагальнює усі конкретні вияви слова, ЛСВ (семемі), або денотативні значення.

Денотативне значення, або референтне (лат. *предмет, до якого відноситься слово або знак*) – це предметне (конкретне) значення, яке характеризує зв’язок лексичної одиниці з об’єктом, явищем дійсності. Характер денотативної направленості мовної одиниці актуалізує її різні значення. Пор.:

Ліс. 1. Великий простір, зарослий деревами і кущами. 2. Зрубані і оброблені дерева як будівельний чи ін. матеріал³⁰. Але слово *ліс* може мати денотативне значення “багато”, переносне значення зумовлене семою ЛСВ1 “багато”, напр., *ліс рук*.

Котел. 1. Металева посудина для нагрівання чи кип’ятіння води, варіння їжі. 2. Закрита посудина для перетворення води у пару. 3. Казан³¹. Денотативні значення *котел* “характер рельєфу (заглиблення земної поверхні, оточене пагорбами)”; *військ.* “військо у оточенні ворога”.

Море. 1. Частина океану – великий водний простір з гірко-солонною водою, який більш-менш оточений суходолом. 2. Дуже велике штучне водоймище. 3. *чого, перен.* Поросла, вкрита чимось, велика, безмежна площина. 4. *чого, перен.* Велика кількість чогось³². Денотативні значення ЛСВ2, ЛСВ3, ЛСВ4 відтворені у словниковій статті.

Сигніфікативне та денотативне значення перебувають у співвідношеннях ідеальне – матеріальне, узагальнене – конкретне, системне (мовне) –

¹⁸ Slovnyk ukraïnskoi movy..., op. cit., P. 506.

¹⁹ Etymologichnyi slovnyk ukraïns’koyi movy..., op. cit., Vol. 3, P. 273.

²⁰ Slovnyk ukraïnskoi movy..., op. cit., P. 188.

²¹ Etymologichnyi slovnyk ukraïns’koyi movy..., op. cit., Vol. 1, P. 514.

²² Ibidem, Vol. 6, P. 34.

²³ Slovnyk ukraïnskoi movy..., op. cit., P. 1198.

²⁴ Etymologichnyi slovnyk ukraïns’koyi movy..., op. cit., Vol. 6, P. 35.

²⁵ Slovnyk ukraïnskoi movy..., op. cit., P. 1214.

²⁶ Etymologichnyi slovnyk ukraïns’koyi movy..., op. cit., Vol. 6, P. 67.

²⁷ Slovnyk ukraïnskoi movy..., op. cit., P. 427.

²⁸ Etymologichnyi slovnyk ukraïns’koyi movy..., op. cit., Vol. 2, P. 407.

²⁹ Selivanova O. Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: a terminological encyclopedia], Poltava: Dovkillia-K., 2006, P. 526 [in Ukrainian].

³⁰ Novyi tlumachnui slovnyk ukraïnskoi movy..., op. cit., Vol. 2, P. 92.

³¹ Slovnyk ukraïnskoi movy..., op. cit., P. 466.

³² Novyi tlumachnui slovnyk ukraïnskoi movy..., op. cit., Vol. 1, P. 226.

мовленнєве.

До лексичного значення, крім сигніфікативного і денотативного, входить ще й конотативне значення. Конотативне, або емотивне значення, – це оцінний, емоційно-експресивний компонент значення лексичної одиниці. Конотація – додатковий компонент значення мовної одиниці, що доповнює її предметно-логічний зміст суб'єктивними відтінками оцінки, емоційності, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості, а також відтінками, зумовленими соціальними, ідеологічними, культурними, ситуаційними аспектами комунікації. Зв'язок денотата і конотата переважно розглядають як залежність другого від першого при вторинності другого.

Конотативне значення наявне у стилістично забарвлених словах. В українській мові можна виокремити такі групи лексичних одиниць із конотативним забарвленням.

1. Конотативне значення мають застарілі слова, архаїзми, витіснення їх на периферію лексичної системи, нечастотність використання сприяють увиразненню емоційно-оцінного компонента, пор.: йти – *рушати*, говорити – *ректи*, прапор – *стяг*, бій – *баталія*, губи – *вуста*, права рука – *десниця*, щокіланіти.

2. Ситуативність використання жаргонізмів та аргогізмів також підкреслює їх конотативне значення: *прикол* – жарт, *припхнути* – знахабніти, *лажа* – щось погане, *штрих* – хлопчик, *хавати* – їсти; *шпора* – шпартгалка, *тусня* – вечірка, *пролетіти* – зазнати невдачі тощо.

3. Конотативне забарвлення мають слова-інвективи – лайливі, образливі слова, лайка. До інвективної лексики належить мат (вербальний та невербальний), пов'язаний із інтимною сферою людських стосунків. Складником інвективної лексики є слова, пов'язані з позашлюбними дітьми (*вилупок*, *покруч*, *сучий син*). Народна свідомість засуджує незаконне народження дитини. Родинні стосунки також стають джерелом інвективної лексики. Пор. *гарбуз бабі твої!* (вигук на позначення незадоволення).

Антиетикетну комунікативну поведінку здатні реалізувати етноніми, назви етнічних угруповань виступають образливою лексикою (*кацап*, *хохол*, *жид*, *москаль*).

4. Поширеною практикою бруднослів'я є назви тварин, які стають символами ознак людей: *свиня* (про неохайну людину), *баран* (про нерозумну людину), *корова* (про незграбну жінку), *змія* (про підступну людину), *лисиця* (про хитру людину), *вовк* (про злу людину), *засць* (про боязку людину). Слова використовуються у вторинній номінативній функції (внаслідок семантичного словотвору). Ймовірно, вони постали як редукція загальнонародних метафор – сталих порівнянь, де порівняльний зворот дублює ознаку: *хитрий як лис*, *дурний як баран*, *незграбна як корова*, *упертий як баран*, *здоровий як бик*. Про творчий характер народного мовомислення свідчать компаративні фразеологізми на основі енантіосемії: *мудрий як бекало рогате*, *розумний як баран*, *чистий як свиня*.

5. В українській мові є чимало стилістично забарвлених слів (здебільшого це дієслова): йти – *плентатися*, ходити – *швендяти*, говорити – *базікати*, сміятися – *реготати*, говорити – *гавкати*; обманювати

– *брехати*, худнути – *сохнути*, повнішати – *жиріти*, замовкнути – *заткнути*.

6. Конотативне забарвлення мають іменники спільного роду із закінченнями *-а*, *-о*, (у словниках подані з позначкою *знев.*). Наводимо слова спільного роду з народного мовлення, говірки с. Южинець Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Волоцюга, *-и, сп., знев.* Ледар, людина, яка безцільно проводить час, бродяга. *То такий Лайдак, волоцюга, хату мая, али ни тримаяси її. Нічьо ни робит коло неї, ни дбая. Нидбайлица.*

Сліпундра, *-и, сп., знев.* Про того, хто недобачає. *Е, сліпундро, шо ни видиш, дивиси добре.*

Жвунда, *-и, сп., знев.* Про занудливу людину. *То така жвунда, поки шос скаже, голова від него болит.*

Магуля, *-і, сп., знев.* Нерозумний. *Ти, магули, шос наробила.*

Мирза, *-и, сп., лайл.* Бридка, неприємна людина. *Мирза така, нічим ни мож догодити.*

Пендя, *-і, сп., знев.* Про людину, яка без мети ходить селом. *Була в силі жінка. Вона ни пазила роботи дома, а ходила силом. То й казали як Пиндючка або Пендя.*

Пирилета, *-и, сп., знев.* Про настирливу людину. *Літаеш всюда, як пирилета, повніО тебе скрізь.*

Просторіка, *-и, сп., знев.* Людина, яка багато і недоречно говорить. *Спер бис писок трохи! Торохкотит і торохкотит дурної! Йкис просторіка! Боже ня прости!*

Дрипцікало, *-а, сп., знев.* Вередлива людина. *То таке дрипцікало, дрипцікаєси, ни годин вітримати.*

Пирскало, *-а, сп., знев.* Про людину, яка вередує, все заперчає. *То таке пирскало, ни послухая ніколи, най Бог бороне.*

Конотативне значення можуть виражати не лише основи слова, але й словотворчі засоби. Передовсім це демінутивні (зменшено-пестливі) суфікси. Специфікою української мови є те, що демінутивні суфікси можуть сполучатися з основами різних частин мови:

з іменниками: *донечка*, *стілчик*, *носик*, *ніжка*, *реченька*, *білочка*, *ведмедик*, *лиска*;

прикметниками: *дороженький*, *білісінкий*, *малуватий*;

Місяць світлесенький промінь тонесенький кинує на нас.

Спи, мій малесенький, пізній бо час (Леся Українка).

дієсловами: (особливістю української мови є наявність зменшено-пестливих суфіксів у інфінітивних формах; прикріпленість демінутивних суфіксів до інфінітивних основ пояснюється їхнім походженням; інфінітив – це колишній віддієслівний іменник у формі Д.в. Інфінітиви зі зменшено-пестливими суфіксами властиві дитячому мовленню: *спатоньки*, *їстоньки*. Проте у художньому мовленні Ю. Федьковича натрапляємо на інфінітиви із демінутивними суфіксами: *Дрівець єї врубатоньки*, / *Би хатку нагрів* (Ю. Федькович “Дезертир”).

прислівниками: *ніжненько*, *дороженько*, *тамочки*, *осьдечки*, *теперечки*:

– *Вже десятый місяць твоєму козакові. “Мамо” вимовляє, а коли б ти був, говорив би й “тато”. Діти теперечки теж розумнішими пішли* (М. Стельмах);

займенниками (напр., okazіonalіzm у листуванні Лесі Українки до О.Кобилянської): *Мій хтосічок знає,*

що хтось завжди тримався добре з Квіточкою, але тепер тримається ще ліпше, і тепер уже Квіточка зовсім не може без когось жити, та і хтось близько того.

– числівниками: *двієчко, трієчко*.

Семіотичний (знаковий) характер мовної одиниці (слова) зумовлює її вивчення у сфері номінації у двох аспектах: *ономасіологічному* (від знака до семантики) та *семасіологічному* (від значення до знака). Для етнолінгвістики актуальний останній.

У руслі психолінгвістики О. О. Потебня створив концепцію слова, яка безпосередньо стосується проблеми назви. Слово складається з трьох виявів: внутрішньої форми, зовнішньої форми та значення. О.О.Потебня пише: “У слові розрізняємо: зовнішню форму, звуковий склад, зміст, що об’єктивується за допомогою звука, і внутрішню форму, або найближче етимологічне значення слова, той спосіб, яким виражається зміст... Зовнішня форма невіддільна від внутрішньої, змінюється разом з нею...”³³.

Зовнішня форма – це звуковий вияв слова, сукупність звуків, які відтворюють внутрішню форму слова (фонетичний чинник). Представники психологічного напрямку у мовознавстві приділяли велику увагу звуковій стороні мови, по-перше, тому що фонетичний склад мови є однією з дистинктивних рис мови, по-друге, фонетичні закономірності важливі у відтворенні внутрішньої форми слова, по-третє, і це найголовніше, мова становить ступінь розвитку, якій передують “патогномічний звук, тобто онатомо-поетичний ступінь, коли звуки відтворюють мисленнєві явища”³⁴, йдеться про звуковий символізм.

Значення слова становить сукупність ознак. Слово сприймається як знак готової думки, “а не як її орган, не як засіб добувати її (думку) із родовищ своєї душі і надавати їй найвищу ціну”³⁵. Порівняймо визначення сигніфікативного значення з опертям на концепцію слова О.О.Потебні. Сигніфікативне значення визначають як “певне відображення предмета, явища або відношення у свідомості, що входить до структури слова в ролі так званої внутрішньої її сторони, по відношенню до якої звучання слова виступає як матеріальна оболонка, необхідна не лише для вираження значення і для повідомлення його іншим людям, а й для самого його виникнення, формування, існування і розвитку”³⁶.

Під внутрішньою формою слова лінгвісти услід за В. Гумбольдтом і Г.Штейнталем розуміють спосіб уявлення (виявлення) значення у слові, спосіб поєднання думки із звуком. Уявлення, – твердить Потебня, обов’язкова стихія слова. Слово з живим уявленням образне, поетичне слово. У внутрішніх формах слова відображається “глушення дійсності, її переробка для нової, більш складної, вищої мети життя”³⁷ (зіставімо інші терміни – *диференційна ознака, сема*). Внутрішня форма історично змінюється, вона зумовлена поглядом на дійсність і характером

відношень між елементами семантичної системи. Внутрішня форма – це “чуттєвий образ”, що лежить в основі значення або вживання слова, вона з’ясовується на фоні матеріальної чи духовної культури тієї системи мови, у контексті якої виникло слово (пригадайте приклади *більмо, білок, гривня* тощо). Внутрішня форма слова відтворює лише одну ознаку поняття. Так, внутрішньою формою для слова-поняття *стіл* є ознака – *стелити* або *стояти, вікно – око*. З погляду діахронії, внутрішня форма слова – найближче етимологічне значення слова. Внутрішня форма слова – це відношення думки до свідомості. Вона виявляє, як нація бачить власну думку. Цим можна пояснити, чому у мові є багато слів на позначення одного предмета, і навпаки, слово може позначати різні предмети³⁸.

Внутрішня форма слова може бути прозорою *березень, травень, неділя, понеділок, стілець, держава* та затемненою *тварина, зябра*. Процес затемнення внутрішньої форми слова – деетимологізація.

Для багатьох слів української мови внутрішньою формою є слова-соматизми, це так зване явище антропоморфізму: *ручка* від *рука, рушник – рука, рушниця – рука, заручити – рука, обруч – рука, зручний – рука, вікно – око, віко – око, гирло – горло, перстень – перст, гривня – грива “шия”,* пор. також *потилиця, вилиця, обличчя, очоловати*. Продуктивний антропоморфізм при творенні переносних значень слів, так звані антропоморфні метафори: *ніжка столу, зубок часнику, головка капусти, головка часнику, підніжжя гори, ніс корабля, пам’ять машини*.

До втрати зв’язків слова із внутрішньою формою призводять архаїзація та семантичні зрушення слів, фонетичні зміни. Внутрішня форма слова може “забутися”, тобто виходить із ужитку слово, напр., *тварина* походить від застарілого слова *твар* “лице”, яке збереглося ще у буковинських говірках. Відомості про внутрішню форму міститься у § 1 Українського правопису 2008 р. У деяких словах на місці етимологічного *о* у переднаголошеному складі *а*: *калач – коло, гарячий – горіти, качан – котити, кажан – кожа, багатий – бог*³⁹.

Вибір внутрішньої форми зумовлений ідеологічно, культурно-історично та соціально: для багатьох слів внутрішньою формою є слово *бог*: *багатий, небіж (небога), небіжчик, убогий, збіжжя, Богдан, богун, бігме, бозна*.

Пор. також *поганій* “1) позбавлений позитивних властивостей, незадовільний, не такий, як треба; 2) непривабливий, негарний зовні; 3) *етн.* пов’язаний з нечистою силою”⁴⁰ – давнє запозичення з латинської мови; лат. *paganus* “сільський, селянський, простий, неосвічений; язичницький”⁴¹, звідси поганська віра “язичництво”, тобто первісно віра, яка зберігалась у сільській місцевості, первісно *поганин* – прибічник язичництва, згодом *поганій*.

Терміни О. О. Потебні *внутрішня форма слова* і

³³ Potebnia A.A. Slovo i mif [Word and myth], Moskva, 1989, P. 160 [in Russian].

³⁴ Ibidem, P. 97.

³⁵ Ibidem, P. 136.

³⁶ Smyrnytskyi A.Y. “Znachenye slova” [The meaning of the word], Voprosy yazykoznavaniya [Linguistic issues], 1955, №2, P. 89 [in Russian].

³⁷ Potebnia A.A. Slovo i mif..., op. cit., P. 17.

³⁸ Ibidem, P. 97-98.

³⁹ Ukrainskyi pravopys [Ukrainian orthography], K.: Nauk. dumka, 2008. P. 7 [in Ukrainian].

⁴⁰ Slovyk ukrainskoi movy..., op. cit., P. 805.

⁴¹ Etymologichniy slovyk ukrayins'koyi movy..., op. cit., Vol. 4, P. 472.

зовнішня форма слова є продовженням ідей В. фон Гумбольдта про зовнішню форму мови і внутрішню форму мови. Внутрішня форма мови, за В. фон Гумбольдтом, – “чуттєві порухи душі”, зовнішня форма мови – фонетичний вияв мови.

Концепція слова О.О. Потебні, створена в контексті психолінгвістичних розвідок для усвідомлення розуміння й сприйняття думки, “слово як сукупність внутрішньої форми і звука є засобом розуміти мовця, сприймати зміст його думки”⁴², є імпульсом для розуміння процесу номінації і, ширше, походження мови.

Чинник часу дозволяє вивчати мовні явища у двох аспектах – діахронії та синхронії. Термін внутрішня форма слова стосується передовсім історичного погляду: слова, назви кристалізує історія, час. Привабливість же цього терміна у тому, що його можна застосувати і на синхронному зрізі, поняття “чуттєвий образ” не суперечить терміну твірної основа. “У ряду спільнокореневих слів... кожне попереднє може бути названо внутрішньою формою наступного”⁴³. Проте на синхронному зрізі внутрішню форму слова заступає спосіб словотвору. Способи словотвору реалізують модель, за якою з’являються нові слова, проте при цьому ознака, яка лягла в основу слова, відходить на другий план. Ймовірно, ознака увиразнена лише у діахронії, коли назва несе на собі відбиток культури.

Одна внутрішня форма слова (первинний корінь) породжує низку етимологічно споріднених (діахронний аспект), проте різнокореневих слів (синхронний аспект). Пор.:

Рука – заручини, доручати, рушник, зручний, виручати, рушниця.

Родити – врода, народ, порода, урод.

Яскрава образність (внутрішня форма слова) характерна для народного мовлення, пор. у говірці с. Южинець Кіцманського р-ну Чернівецької обл.:

Прилицькувати. Прикрасити лиш зовні або зробити нашвидкуруч. *Прилицькувала лиш так, шоб було, а то що ни вміта, то нічо!*

Приліпка, - и, сп., знев. Про нав’язливу людину. *То така приліпка, як йме дес на вулиці – не вітчиписси.*

СтАкатиси, знев. Домовитися про щось. Те саме *знЮхатиси*. Вони обоя *стакалисси*, нічо ни мож доказати.

Статкувати. Дбати. Він добре *статкуя*, з ним добре жити.

СтрАбитиси. (ЛД). Згодитися. *Дай ста! Це міні стрАбитци*. Прийшла коза до воза? *СтрАбилоси* до мене?

Цяцькатиси, знев. Панькатися, потакати. *Ни цяцькайсси* з ним, бо він того ни вартий.

ПрибандУритиси, знев., негат. Прийти до голови, необдумано щось зробити. *Прибандурилоси* мені це, тай пішла до неї. *Думала-м вона пристане до нашої співки, та де там! І чути ни хтіла.*

ЗбурдАвіти, знев. Бути самовдоволеним. *Збурдавів* з добра, ни мож пітступитисси до него.

Висновки. Отже, проблема назви, реалізуючи дихотомію *мова – мислення*, стає однією з головних проблем культурологічної наукової парадигми. Наукова синонімія як одна з ознак сучасної метамови науки у проблемі назви виокремлює низку близьких термінів – *ознака, сема, внутрішня форма слова*. До проблеми назви дотичні поняття семіотики – *сигніфікативне, денотативне та конотативне значення слова*, які відтворюють різні ступені зв’язків слова з дійсністю. Конотативне значення дає змогу виокремити специфічні риси української мови.

Natalia Rusnak. The problem of nomination is the main problem of ethnolinguistics. Language is a part of the spiritual culture of nation. Dichotomy *language - thinking* as a component of the basic triad of ethnolinguistics *language - thinking - culture* among the problems that are within this discipline, brings to the fore the problem of nomination, which requires interdisciplinary efforts (psychology and linguistics) and interlevel exploration (vocabulary, word formation, phonetics). **The relevance** of scientific work is due to the need for philosophical and linguistic understanding of the problem of nomination.

The purpose of the article is to consider the problem of nomination and related issues in terms of psychology, linguistics, such as: significant, denotative and connotative meaning of the word; to compare the terms *feature, sema, internal form of the word*.

Research methods. In the article as the main general scientific methods of analysis and synthesis are used, as well as linguistic – descriptive, structural and comparative and historical methods.

Conclusions. Thus, the problem of the name, realizing the dichotomy of *language – thinking*, becomes one of the main problems of the cultural scientific paradigm. Scientific synonymy as one of the features of the modern metalanguage of science in the problem of the name distinguishes a number of related terms – *feature, sema, internal form of the word*. The concepts of semiotics are related to the problem of the name – *significant, denotative and connotative meaning of the word*, which reproduces the different degrees of connection of the word with reality. Connotative meaning makes it possible to highlight specific features of the Ukrainian language.

Key words: nomination, word, significant meaning, denotative meaning, connotative meaning, sema, external form of a word, internal form of a word.

Руснак Наталія – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів: когнітивна лінгвістика, діалектологія, етнолінгвістика, прагматична текстологія. Автор понад 125 наукових праць, у тому числі 5 монографій.

Rusnak Natalia – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Modern Ukrainian Literature Language at the Chernivtsi National University named after Uriy Fedcovich. Research interests: cognitive linguistics, dialectology, ethnolinguistics, pragmatic textology. Author of more than 125 scientific works, including 5 monographs.

Received: 08.08.2021

Advance Access Published: September, 2021

© N. Rusnak, 2021

⁴² Potebnia A.A. Slovo i mif..., op. cit., P. 127.

⁴³ Ibidem, P. 98.